

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ФАКТОР В УКРАЇНСЬКО- МОЛДОВСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

***Анотація.** Відносини України з її найближчими сусідами завжди є одним із головних напрямків української зовнішньої політики. В статті була розглянута геополітична роль Молдови, її проблеми, основні регіональні гравці, що мають вплив на неї, а також гіпотетичні моделі геополітичного позиціонування цієї країни. Рекомендація щодо української політики стосовно Молдови була зроблена спираючись на українську геополітичну школу.*

***Ключові слова:** Молдова, Україна, Росія, Румунія, Східна Європа, геополітика, зовнішня політика.*

***Annotation.** Relations of Ukraine with its nearest neighbors are always one of the key directions for Ukrainian foreign policy. The article reviewed geopolitical role of Moldova, its problems, main regional actors that have influence over it and hypothetical models of this country's geopolitical positioning. Recommendation for Ukrainian policy regarding Moldova was made based on Ukrainian geopolitical school*

***Keywords:** Moldova, Ukraine, Russia, Romania, Eastern Europe, geopolitics, foreign policy.*

***Аннотация.** Отношения Украины с её ближайшими соседями всегда*

---

¹ Студент 2 курсу магістратури спеціальності «міжнародні відносини»

Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: кандидат політичних наук, доцент Капітоненко М. Г.

являются одним из главных направлений украинской внешней политики. В статье была рассмотрена геополитическая роль Молдовы, её проблемы, основные региональные игроки, имеющие влияние на нее, а также гипотетические модели геополитического позиционирования этой страны. Рекомендация для украинской политики в отношении Молдовы была сделана опираясь на украинскую геополитическую школу.

Ключевые слова: Молдова, Украина, Россия, Румыния, Восточная Европа, геополитика, внешняя политика.

Постановка проблеми. Глобальна нестабільність, що склалася після російської агресії проти України, зумовлює необхідність переоцінювання української зовнішньополітичної стратегії. Молдова як країна, на яку Росія має великий вплив, є одним з важливих напрямків цієї переоцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність переоцінки української стратегії було підкреслено такими науковцями, як В. Горбулін, М. Капітоненко та О. Литвиненко. Молдовська проблема була насамперед досліджена в Україні скрізь призму Придністровського конфлікту такими вченими, як Г. Перепелиця. Геополітичний фактор українського розвитку був найкраще досліджений С. Рудницьким та Ю. Липою.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для більш ефективного використання українського потенціалу слід переоцінити українську стратегію як щодо Східної Європи в цілому, так і щодо Молдови зокрема. Також необхідно визначити, яка саме модель розвитку Молдови є найбільш прийнятною для України.

Формулювання цілей статті. В статті аналізується геополітичний фактор Молдови та виділяється найкраща модель її розвитку, враховуючи історичний досвід та українську геополітичну думку.

Основні матеріали дослідження. Молдова є невеликою східноєвропейською країною без виходу до моря, що розташована на південний захід від України. Її площа, 33851 квадратних кілометрів, є лише

незначно більшою за площу Одеської області України, 33310 квадратних кілометрів. Чисельність її населення становить 3510485 чоловік, в порівнянні місто Київ офіційно налічує близько 2,9 млн. жителів [1; 2]. Історично ані сама Молдова, ані південно-західний напрямок в цілому не були критичними для розвитку України, однак українсько-молдавські відносини тим не менш мають бути доопрацьовані, особливо в контексті існуючої глобальної нестабільності і агресії Росії проти України, заклики про розбудову нової зовнішньополітичної стратегії вже існують в науковому середовищі [3; 4; 5]. Також молдавський регіон Придністров'я є російською маріонеткою по суті, що ускладнює регіональну ситуацію для України.

Історично Україна розширялася на південний схід уздовж її головної річкової мережі в напрямку північного узбережжя Чорного моря. У той час як ріка Дністер, що історично розділяє Україну і Молдову, теж впадає в Чорне море, її яри є, мабуть, єдиними насправді дієвими природними кордонами західноєвропейського типу, як зазначив С. Рудницький [6 с. 132]. Через це українська експансія ніколи особливо не рушила далі за межі цієї річки, за винятком Південної Бессарабії ближче до її гирла. В результаті, Україна і Молдова були цілком безпечно розділені.

Тим не менш, Молдова була також звичайним майданчиком для проєкції української сили, особливо після того, як козацтво стало досить організованим. Іван Підкова дійшов до того, що він став молдавським воєводою, а Богдан Хмельницький спробував увійти з нею в персональну унію, швидше за все, щоб узаконити свої завоювання, тому що права на самовизначення ще не існувало. Втрата будь-якої української суб'єктності під російським протекторатом дозволило Росії стати активним гравцем в цьому напрямку. З тих пір Росія розглядала Молдову як свою власну сферу впливу.

Сучасна Молдова є розірваною країною. На її нинішню ситуацію сильно впливає придністровський конфлікт. У той час як спочатку

придністровський регіон був переважно українським з молдавською меншиною, в міжвоєнний період він був виділений Москвою для заснування Молдавської АРСР. Схоже було зроблено з Карело-фінською СРСР в Карелії 1940 року. Це був звичайний шлях російської експансії в цілому: Те ж саме відбулося з Радянською Україною, російською маріонеткою, що була створена за межами Української Народної Республіки кордонів на територіях, які були тимчасово надані її Радянською Росією. У той час як Фінляндія зуміла захистити свою незалежність, Молдова, в той час частина Румунії, була приєднана до СРСР, і Придністров'я стало регіоном Молдови.

Під час радянської влади в Придністров'я було сильно індустріалізовано і русифіковано. Українська більшість в регіоні поступово змінилася на приблизну третину українців, третину росіян і третину молдаван, така сама національна ситуація в регіоні і зараз. Унікальні обставини для регіону були ідеальним живильним середовищем для різного роду конфліктів, і один конфлікт розгорівся після того, як Молдова здобула незалежність. Офіційним приводом був страх перед стрімкою румунізацією регіону і можливим об'єднанням Молдови з Румунією. Одним із стимулів для провокування конфлікту серед місцевих еліт була також відносна економічна самостійність Придністров'я і потенційні важелі, що він міг мати для Молдови: він продукував третину ВВП Молдови, незважаючи на невелику територію, що він займав. Тим не менш, ми вважаємо більш ймовірною причиною конфлікту російські спроби консервувати пострадянський простір в якості буферної зони. На початку дев'яностих років в Чорноморсько-каспійському регіоні спалахнули декілька конфліктів, таких як Південноосетинський, Абхазький, Придністровський, Кримській та Нагірно-карабахський; слід сказати, що потенційний конфлікт в Криму був успішно вирішений мирним шляхом завдяки швидкій українській реакції, але всі вони мали російський вплив на події в тій чи іншій мірі [7; 8]. Конфліктні зони також розташовані

серпоподібно приблизно на кордонах колишнього Радянського Союзу. У придністровському випадку вирішальну роль в бойових діях грала російська 14 армія, що брала участь в бойових діях на придністровській стороні, а потім стала основною миротворчою силою в регіоні, принаймні на папері [9].

Через тотальну російську перевагу та українського нейтралітету в конфлікті формати для деескалації ситуації були продиктовані самою Росією. Завдяки цьому Росія зробила декілька кроків, для блокування прийнятне вирішення конфлікту для Молдови, насамперед, стверджуючи про свій нейтралітет і роблячи Придністров'я офіційно незалежною стороною переговорів [9]. З тих пір всі плани врегулювання конфлікту, що їх пропонувала Росія, містять пропозиції федералізації Молдови на нерівних пропорціях, з Придністров'ям, що набуде здатності блокувати будь-які зовнішньополітичні рішення, якби воно приєдналося до запропонованої федерації. Деякі плани навіть пішли далі зі спробами зробити Гагаузію, невелику область, населену гагаузькою меншиною, іншим суб'єктом федерації [10; 11].

В результаті, найбільш актуальною проблемою, що має вирішити Україна відносно Молдови, є придністровська. Мало того, що воно є фінансовою чорною дірою, яка ідеально підходить для контрабанди, але воно ще містить очевидну військову загрозу для України через російські війська, що там діслоковані. Найбільш активну роль у врегулюванні придністровського конфлікту грав Віктора Ющенко з його планами про надання Придністров'ю особливого статусу в складі Молдови [12]. У той час як в Молдові був прийнятий закон про особливий статус Придністров'я, останнє водночас не погодилося розв'язати конфлікт мирним шляхом, замість цього обравши проведення референдуму про приєднання до Росії, який, однак, не було ніяк визнано Москвою [13]. Пізніше Придністров'я офіційно розірвало усі зв'язки з Молдовою [14].

Інша проблема полягає в Румунії. Історично Румунія була одним з

найактивніших гравців, охочих вирішити свої проблеми за український рахунок, і це була єдина країна окрім Росії, яка намагалася пред'явити територіальні претензії на українські території [15 с. 209-211]. Також мали місце територіальні скарги щодо континентального шельфу поблизу українського острова Зміїний в Чорному морі, які були вирішені на користь Румунії [16]. Так як Румунія хотіла б мати особливі відносини з Молдовою, її експансіонізм повинен бути належним чином переоцінений.

Українська геополітична думка приділяє мало уваги Румунії, в основному вважаючи її зовнішнім актором з поганою внутрішньою стабільністю через глибокі відмінності в регіонах Румунії [17 с. 189]. Звичайно, друга половина ХХ століття все одно показала, що Румунія має експансіоністські прагнення до Молдови та Бессарабії. Слід зазначити, що С. Рудницький попереджав про небезпеку такого розширення для самої Румунії [6 с. 129-133]. Однак, очевидна різниця в силі і потенціалі між Україною і Румунією, навіть з Молдовою, разом з більш-менш прийнятними природними кордонами в регіоні все одно роблять його не дуже значним напрямком за умов вирішення проблеми російського фактору, і в цієї якості найкращим рішенням для України, що дає можливість приділяти більше уваги безпеці з півночі, внутрішній колонізації південного сходу і проєкції своєї сили далі за межі Чорного моря, є стримування Румунії.

Молдова як країна є глибоко розколотою. Як не парадоксально, багато негативних російських стереотипів щодо України є справедливими для Молдови. Молдавської мови не існує, вона є діалектом румунської. Був поштовх, щоб зробити її більш самостійною від румунської за радянських часів, але врешті решт це призвело тільки до зміни алфавіту на кирилицю, яка була знову змінена назад на латиницю, коли Молдова здобула незалежність.

Молдавська економіка розвинена слабо. Це 76 найбільш складна економіка в світі згідно з даними 2014 року. Велика частина експортованих

товарів конкурує з українськими: наприклад, її найбільші експортні категорії складають ізолюваний провід, насіння соняшнику, пшениці, розфасовані лікарські засоби і гарячекатане залізо, – проте обсяг експорту є досить малим. Молдова є 126 найбільшим експортером в світі в той час як Україна є 52. Молдавський торговий баланс залишався негативним з 1995 року. Головними напрямками експорту є Румунія, Росія та Італія, але її головними імпортерами є Румунія, Україна і Німеччина з Росією на 4 місці [18; 19]. Велика частина важкої промисловості, як і раніше, знаходиться в Придністров'ї. В результаті, Молдова в значній мірі залежить від трьох країн: Румунії, України та Росії. Росія часто використовує це в якості важеля аналогічно тому, що сталося з Україною та Білоруссю.

Навіть не беручи до уваги Придністров'я, Молдавське електоральне поле є глибоко розділеним. На парламентських виборах 2014 року проєвропейські партії здобули перемогу з невеликою перевагою 44% проти 39% [20]. Також широко поширене типове для Східної Європи розчарування в усіх політиках загалом.

Існують чотири можливих моделі для молдавського розвитку в майбутньому. Перший з них є незалежною європейською інтеграцією. Хоча ця модель є, ймовірно, досить бажаною для України, вона має дуже багато чинників, що працюють проти неї. Протести 2009 року привели до приходу до влади проєвропейського уряду в серії подій, які показали зростаюче значення соціальних сіток в політичному ландшафті. Він також припинив довге правління комуністичної партії в Молдові. З тих пір Молдова була розглянута як історія успіху політики Східного партнерства, в тому числі завдяки румунському лобі і невеликих розмірів країни, що допомагали з її фінансуванням. Розвиток демократії в країні вважався досить високим, тим більше, що Молдова була парламентською демократією. Молдова була також першою країною, яка отримала головний стимул програми Східного партнерства: безвізовий режим з Європейським Союзом. Тим не менш, є кілька факторів, що грають проти подальшого успіху європейської

інтеграції. Не існує чіткої європейської стратегії для країн Східної Європи в цілому окрім програми Східного партнерства. Звісно, європейське бажання мати стабільну околицю вже є набагато кращим, ніж російська стратегія створення зон нестабільності і контрольованого хаосу в безпосередній близькості від її кордонів, але не існує чіткого бачення, як забезпечити цю стабільність і як регіон насправді має бути організованим. Ще більше посилює проблему як і раніше існуюча відсутність будь-яких системних знань про Східну Європу за межами німецького та російського імперіалізмів, на що С. Рудницький нарікав ще в 1920 році [6 с. 83-88, 101]. Ще однією проблемою є відсутність будь-якої стійкою мотивації до процесів європейської інтеграції після отримання безвізового режиму. Країни Центральної Європи мали чіткі цілі бути прийнятими в НАТО і ЄС, в той час як країни Східної Європи мають лише в основному декларативні заяви.

Це в поєднанні з нестримною корупцією серед молдавських еліт створило ідеальне підґрунтя для проросійського реваншизму. Проблема корупції була настільки серйозною, що молдавські проєвропейські кола протестували проти самих проєвропейських партій, що мали їх представляти. Проросійські настрої в країні є на підйомі, в 2014 році лише незначна більшість з них вважали Європейський союз кращою альтернативною за Євразійський митний союз з 44% і 40% відповідно [21 с. 8]. 2016 року проросійській соціаліст Ігор Додон переміг на президентських виборах [22].

Другим варіант для Молдови є більш глибока інтеграція з Росією. Ця модель, природно, є найменш бажаною для України. Проросійські настрої широко поширені в Молдові, і новообраний І. Додон в своїй риториці стверджував, що Крим є російським, оголошував про свої наміри блокування вступу Молдови в НАТО і про те, що Євразійський союз є вигідним для країни [23; 24, 25]. Росіяни мають сильні важелі тиску на Молдову в регіонах Придністров'я і Гагаузії, остання є областю

компактного проживання тюркомовного гагаузької меншини. Росія також тисне на Молдову, примушуючи її платити за придністровські газові борги [26]. Підводячи підсумки, можна сказати, що вплив Росії по всій країні є дуже відчутним. Тим не менш, проблема стратегічної життєздатності глибших молдавських зв'язків з Росією є в самому їх географічному розташуванні. Молдова не має виходу до моря, вона заперта між Україною і Румунією, жодна з яких не має вигоди від російської експансії і Росія є головною загрозою безпеки для України [27]. Єдиним можливим способом Молдови реінтегруватися в ще один російській експансіоністський проект, є така сама інтеграція України. Так як російсько-український конфлікт є екзистенціальною для України, шанси на це невеликі. Україна і Румунія можуть використовувати свій вплив для того, щоб блокувати російські спроби розпалити ще одну зону нестабільності. Українські інтереси лежать в запобіганні будь-якої подальшої інтеграції Молдови з Росією і вигнанням Росії з Молдови в цілому.

Третім варіантом є об'єднання з Румунією. Це також негативний сценарій для України, тому що найкраща роль Молдови для України – це буферна зона, що стримує румунську експансію за межі Дністра. Юніоністські погляди ніколи не були більшістю в Молдові, але вони завжди мали певну силу разом з витривалістю [28]. Сама Румунія зараз також не є особливо зацікавленою в інкорпорації Молдови в себе. Вся країна скоріш за все взагалі не може бути включена в Румунії, найголовніше через придністровський та гагаузький фактори. Теоретично її можна розділити з більшістю, що приєднається до Румунії та приєднання її частини до України, в основному Придністров'я. Тим не менш, майже не існує практичної потреби в цьому для України. Придністровська промисловість не є особливо значною в українських масштабах, а також вона є сильно застарілою, регіональна інфраструктура знаходиться в край поганому стані, населення небагате числом, досить старе і радянізоване. Єдиною практичною перевагою такої можливості було б отримання

гарного історичного та природного кордону, що не переважає всі недоліки. Підводячи підсумок, об'єднання з Румунією є вкрай малоімовірним і не вигідним для будь-якої з сторін.

Четвертий варіант є буферною державою. Розмовляючи геополітично, південний захід є незначним напрямком розвитку для України. Тим не менш, з цього моменту Україна встановила свою незалежність у 1918 році, а потім відновила її в 1991 році, Румунія завжди була націлена на розширення за Дністром. Оскільки Україна має зосередити свою енергію в іншому місці, щоб бути більш ефективною, стримування румунського експансіонізму за допомогою буферної зони було б абсолютно придатним до українських національних інтересів. Окрім того, існуючий статус-кво вже майже цілком придатний для розвитку цієї моделі, але Молдова повинна бути, нарешті виключена з російських експансіоністських планів, щоб мати можливість виконувати свою роль належним чином. Для того, щоб домогтися того, придністровська проблема має бути вирішена в першу чергу.

Висновки. У той час як південний захід завжди був незначним напрямком в українській геополітиці, він все одно має бути задовільно безпечним для країни, щоб вона мала змогу більш ефективно проектувати свою силу. Статус-кво в цьому субрегіоні є абсолютно прийнятним для України, за виключенням російського фактору, що має бути ліквідований в першу чергу. В стратегічній перспективі Молдова як буферна держава має додаткову користь для України в якості інструменту стримування румунської експансії. Для найкращого використання буферної позиції Молдови не можна видавати їй ніяких територіальних претензій, тому що ніякі можливі територіальні надбання не є кращими за існуючий статус Молдови.

Список використаних джерел

1. Moldova [Електронний ресурс] // The World Factbook. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.cia.gov/library/publications/the->

world-factbook/geos/md.html.

2. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 жовтня 2016 року та середня чисельність у січні-вересні 2016 року [Електронний ресурс] // Головне управління статистики у м. Києві. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=1123&lang=1>.

3. Kapitonenko M. A World in Disorder / М. Kapitonenko. // UA: Ukraine Analytica. – 2015. – №1. – С. 7–14.

4. Горбулін В. Хитромудра невизначеність нового світопорядку [Електронний ресурс] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://gazeta.dt.ua/internal/hitromudra-neviznachenist-novogo-svitoporyadku-.html>

5. Белов О. Життя з ворогом: що робити у сфері безпеки [Електронний ресурс] / О. Белов, О. Литвиненко, В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://gazeta.dt.ua/internal/zhittya-z-vorogom-scho-robiti-u-sferi-bezpeki-.html>.

6. Рудницький С. Л. Українська справа зі становища політичної географії / С. Л. Рудницький. – Берлін: Видавництво «Українське слово» в Берліні, 1923. – 288 с.

7. Бондаренко К. Крим. Двадцять років тому [Електронний ресурс] / К. Бондаренко // Gazeta.ua. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.ua/articles/life/_krim-dvadcyat-rokiv-tomu/615657.

8. Whitmore B. Why Eastern Ukraine Could Become Russia's Next 'Frozen Conflict' [Електронний ресурс] / B. Whitmore // The Atlantic. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.theatlantic.com/international/archive/2014/08/why-eastern-ukraine-could-become-the-next-frozen-conflict/379304/>.

9. Перепелица Г. Н. Конфликт в Приднестровье: причины, проблемы и прогноз развития [Електронний ресурс] / Г. Н. Перепелица // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2001. – Режим доступу

до ресурсу: <http://old.niss.gov.ua/book/perep/index.htm>.

10. Грек И. «План Примакова» помог бы сохранить молдавскую государственность [Электронный ресурс] / И. Грек // Независимая газета. – 2000. – Режим доступа до ресурсу: http://www.ng.ru/cis/2000-10-24/5_plan.html.

11. «Меморандум Козака»: Российский план объединения Молдовы и Приднестровья [Электронный ресурс] // REGNUM. – 2005. – Режим доступа до ресурсу: <https://regnum.ru/news/458547.html>.

12. Лемешенко Я. План Ющенко був і залишається єдиною основою мирного врегулювання придністровської проблеми, зазначив міністр закордонних справ України Борис Тарасюк [Електронний ресурс] / Я. Лемешенко // Укрінформ. – 2006. – Режим доступа до ресурсу: http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/349750-plan_yushchenka_buv__zalistatsya_dinoyu_osnovoyu_mirnogo_vregulyuvanny_a_pridnistrovsko_problemi_zaznachiv_mnstr_zakordonnih_sprav_ukrani_boris_tarasyuk_472190.html.

13. Тепленин Т. Приднестровье проголосовало за Россию [Электронный ресурс] / Т. Тепленин // Утро.ru. – 2006. – Режим доступа до ресурсу: <https://utro.ru/articles/2006/09/18/584520.shtml>.

14. Придністров`я оголосило про повний формальний розрив з Республікою Молдова [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2007. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.unian.ua/world/34693-pridnistrovyya-ogolosilo-pro-povniy-formalniy-rozriv-z-respublikoyu-moldova.html>.

15. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз / О. Дергачов [та ін.]. – К.: Політична думка, 1996. – 448 с.

16. Чемьоркін І. Проблема острова Зміїний як аспект національної безпеки України в регіоні північно-західного причорномор'я / І. Чемьоркін. // Теоретичні та прикладні питання державотворення. – 2012. – №10.

17. Липа Ю. І. Всеукраїнська трилогія: у 2 т. / Ю. І. Липа. – Київ: МАУП, 2007. Т. 2 – 392 с.
18. Moldova [Електронний ресурс] // Observatory of Economic Complexity. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/mda/>.
19. Ukraine [Електронний ресурс] // Observatory of Economic Complexity. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/ukr/>.
20. Moldova election: Pro-EU parties edge pro-Russian rivals [Електронний ресурс] // BBC News. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bbc.com/news/world-europe-30265985>.
21. Korosteleva E. A. Moldova's Values Survey: «Widening a European Dialogue in Moldova» [Електронний ресурс] / E. A. Korosteleva // Global Europe Center Survey Brief. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kent.ac.uk/politics/gec/research/documents/gec-moldova-survey-brief-2014.pdf>.
22. Ігор Додон здобув перемогу на виборах президента Молдови [Електронний ресурс] // Interfax-Україна. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://ua.interfax.com.ua/news/political/383719.html>.
23. Кандидат у президенти Молдови Додон назвав Крим російським [Електронний ресурс] // BBC Україна. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2016/10/161026_vs_dodon_crime_a_statement.
24. Додон заявив, що не дасть Молдові вступити в НАТО [Електронний ресурс] // Сегодня. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://ukr.segodnya.ua/world/dodon-zayavil-chto-ne-dast-moldove-vstupit-v-nato-775172.html>

25. Додон: Молдове выгоден ЕврАзЭС, это не угроза евроинтеграции [Электронный ресурс] // Ліга.Новости. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: http://news.liga.net/news/world/13876504-dodon_moldove_vygoden_evrazes_eto_ne_ugroza_evrointegratsii.htm.

26. Приднестровье шесть лет не платит за российский газ [Электронный ресурс] // LB.ua. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: http://lb.ua/economics/2012/09/20/171341_pridnestrove_shest_let_platit.html.

27. Военна доктрина України [Электронный ресурс] // Верховна рада України. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.

28. Bird M. A union between Moldova and Romania: On the cards? [Электронный ресурс] / M. Bird // euobserver. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: <https://euobserver.com/beyond-brussels/127824>.